

NUTQ OHANGINING O‘RGANILISHI: O‘ZBEKISTON VA BOSHQA TURKIY DAVLATLAR TAJRIBASI

Cho‘lliyeva Gulchehra Toshpo‘lot qizi

Osiyo xalqaro universiteti o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolada nutq ohangining o‘rganilishi bo‘yicha O‘zbekiston va boshqa turkiy davlatlar tajribasi tahlil qilingan. Nutq ohangining tilshunoslik, madaniyatshunoslik va kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdagi o‘rni yoritilgan. O‘zbekistonda nutq ohangini o‘rganishga qaratilgan ilmiy izlanishlar, ta‘lim jarayonidagi amaliy yondashuvlar va davlat siyosati doirasida olib borilayotgan ishlar tahlil qilingan.

Shuningdek, boshqa turkiy davlatlarning, jumladan Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Ozarbayjon va Turkiyaning nutq ohangi tadqiqoti bo‘yicha yutuqlari va uslubiy yondashuvlari ko‘rib chiqilgan. Maqolada turkiy tillarning umumiy xususiyatlariga asoslangan holda, bu yo‘nalishda xalqaro hamkorlik va tajriba almashuvining ahamiyati ta‘kidlangan. Xususan, nutq ohangini o‘rganishda milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda, birgalikdagi ilmiy izlanishlar til rivojlanishi va madaniy integratsiyani ta‘minlashda muhim rol o‘ynashi qayd etilgan.

Maqola natijalari turkiy davlatlarda nutq madaniyati va kommunikatsion kompetensiyani rivojlantirishga oid ilmiy va amaliy ishlar uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: nutq, ohang, melodiya, o‘zbek, qozoq, qirg‘iz, turkiy davlatlar, til, ovoz, temp, tembr, balandlik, ko‘tarilish, tushish.

ОБУЧЕНИЕ ТОНА РЕЧИ: ОПЫТ УЗБЕКИСТАНА И ДРУГИХ ТУРЕЦКИХ СТРАН

Чуллиева Гульчехра Ташпулот қизи

Преподаватель Азиатского международного университета

АННОТАЦИЯ: В данной статье анализируется опыт Узбекистана и других тюркских стран в изучении тона речи. Подчеркнута роль тона речи в формировании лингвистической, культурологической и коммуникативной компетентности. Анализируются научные исследования, практические подходы в образовательном процессе и государственной политике в Узбекистане.

Также рассмотрены достижения и методические подходы других тюркских стран, в том числе Казахстана, Кыргызстана, Азербайджана и Турции, в изучении речевого тона. В статье подчеркивается важность международного сотрудничества и обмена опытом в этом направлении, основанного на общих характеристиках тюркских языков. В частности, было отмечено, что с учетом национальных особенностей при изучении речевого тона совместные научные исследования играют важную роль в обеспечении языкового развития и культурной интеграции.

Результаты статьи служат методологической основой научно-практической работы по развитию речевой культуры и коммуникативной компетентности в тюркских странах.

Ключевые слова: речь, тон, мелодия, узбекский, казахский, кыргызский, тюркские страны, язык, голос, темп, тембр, высота.

LEARNING TONE OF SPEECH: THE EXPERIENCE OF UZBEKISTAN AND OTHER TURKISH COUNTRIES

Cholliyeva Gulchehra Toshpolatovna
Teacher of Asian International University

ANNOTATION: This article analyzes the experience of Uzbekistan and other Turkic countries in studying the tone of speech. The role of speech tone in the formation of linguistic, cultural and communicative competence is emphasized. Scientific research, practical approaches in the educational process and public policy in Uzbekistan are analyzed.

Also, the achievements and methodological approaches of other Turkic countries, including Kazakhstan, Kyrgyzstan, Azerbaijan, and Turkey, in the study of speech tone are considered. The article emphasizes the importance of international cooperation and exchange of experience in this direction, based on the common characteristics of Turkic languages. In particular, it was noted that taking into account national characteristics in the study of speech tone, joint scientific research plays an important role in ensuring language development and cultural integration.

The results of the article serve as a methodological basis for scientific and practical work on the development of speech culture and communication competence in Turkic countries.

Key words: speech, tone, melody, Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, Turkic countries, language, voice, tempo, timbre, height, rise, fall.

Nutq ohangi (intonatsiya) tilshunoslikda o'ziga xos fonetik hodisa bo'lib, uning asosiy vazifasi nutq mazmunini aniqlashtirish, suhbat jarayonida muloqot ma'nosini to'ldirish va his-tuyg'ularni ifodalashdan iboratdir. Ohang nafaqat tilning ovozli ko'rinishini boshqaradi, balki muloqot jarayonida tinglovchiga ta'sir qilish vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Nutq ohangi odamning kayfiyati, niyati va nutq mazmuni haqida ma'lumot beradi, shu sababli bu sohaning tilshunoslik, psixologiya, hatto madaniyatshunoslikda ham dolzarb mavzu ekani aniq.

O'zbekiston tilshunosligida nutq ohangining o'rganilishi fonetika fanining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida rivojlangan. Xususan, o'zbek tilida intonatsiyaning sheva va lahjalarga ta'siri, uning so'z va gap ma'nosini ta'kidlovchi vazifasi bo'yicha bir qancha tadqiqotlar olib borilgan. O'zbekistonlik tilshunos olimlar, jumladan, N. Xudoyberdiyev, A. Rasulov, M. Mo'minov kabi tadqiqotchilarning ishlari o'zbek tilidagi ohangning qoidalari va amaliyotini o'rganishda katta hissa qo'shgan. Ushbu tadqiqotlarda o'zbek tilining sheva va lahjalaridagi ohangiy farqlar, ularning muloqotdagi funksional ahamiyati kabi masalalar batafsil o'rganilgan.

Bundan tashqari, turkiy tillar oilasiga mansub boshqa davlatlarda, jumladan, Turkiya, Ozarbayjon, Qozoqiston va Qirg'izistonda nutq ohangini tadqiq qilishga e'tibor qaratilgan. Turkiy tillar ohangining o'xshashlik va farqlilik jihatlari, madaniy ta'sirlar va tilning tarixiy rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan fonetik xususiyatlari alohida o'rganishni talab qiladi. Ushbu davlatlarda nutq ohangining ijtimoiy kommunikatsiyadagi o'rni va nutqning ta'sirchanligi masalalari bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar olib borilgan. Masalan, Turkiyada intonatsiyaning semantik vazifasi va uning tilning ijtimoiy jihatlaridagi ahamiyati keng o'rganilgan.

Bugungi kunda nutq ohangi tilshunoslikning kommunikativ lingvistika, psixolingvistika va pragmatika kabi yo'nalishlarida tadqiq etilmoqda. Ayniqsa, turli mintaqalardagi turkiy tillar ohanglarini qiyoslash va ularning umumiy xususiyatlarini tahlil qilish bu sohaning yanada kengayishiga xizmat qiladi. Ushbu maqola O'zbekiston va boshqa turkiy davlatlardagi nutq ohangini o'rganish tajribasini tahlil qilish, ularning umumiylik va farqlilik jihatlari ochib berishga qaratilgan.

Shu bilan birga, maqolada tadqiqot natijalariga asoslanib, nutq ohangining milliy madaniyat, ta'lim va lingvistika sohasida qanday qo'llanilishi mumkinligi haqidagi tavsiyalar ham ishlab chiqiladi.

Agar kirish qismining hozirgi ko'rinishi sizni qoniqtirsa, asosiy qismga o'taman. Yana qo'shimchalar kiritish zarur bo'lsa, aytib o'ting.

Nutq ohangini o'rganish har bir til uchun juda muhim. U so'zlarning mazmunini tushunishda, hissiy holatni ifodalashda va muloqot davomida mantiqiy urg'uni ta'kidlashda yordam beradi. O'zbekiston, Qozoqiston va Qirg'iziston tillarida ohang o'ziga xos bo'lib, tilshunoslar tomonidan chuqur o'rganilgan. Quyida har bir tilning o'ziga xos xususiyatlari va ular orasidagi farqlar oddiy misollar bilan tushuntiriladi.

O'zbek tilida ohang nutqning mazmunini ochib berish, hissiyotlarni ifodalash va gapning asosiy ma'nosini aniqlash uchun ishlatiladi. Akademik N. Xudoyberdiyev o'z tadqiqotlarida o'zbek tilidagi ohangning quyidagi jihatlarini o'rgangan:

1. So'roq va tasdiq:

Ohang gapning so'roq yoki tasdiq ekanini aniqlaydi. Masalan:

- Sen bugun kelasanmi? (so'roq)
- Sen bugun kelasan. (tasdiq)

2. Hissiy holatni ifodalash:

Ohang orqali so'zlovchining his-tuyg'ulari ifodalanadi:

- Bu juda yaxshi xabar! (quvonchli ohang)
- Bu yaxshi xabar. (oddiy tasdiq).

3. Hududiy shevalar farqi:

O'zbekistonning turli hududlarida ohangning ko'tarilishi yoki pasayishi farq qiladi:

- Farg'onada: Hali bozorga borasanmi? (baland ohang bilan tugaydi).
- Samarqandda: Hali bozorga borasanmi. (yumshoq ohangda tugaydi).

O'zbek olimlaridan A. Rasulov o'zining "O'zbek tilida so'zlashuv nutqi ohangi" nomli tadqiqotida ohangning muloqot samaradorligidagi ahamiyatini chuqur tahlil qilgan.

Qozoq tilida ohang asosan xalq madaniyati va ertak, doston kabi og'zaki ijod namunalari bilan bog'liq holda rivojlangan. Bu borada O'zbek Yedilbayev va Gulmira Baygurovaning tadqiqotlari alohida ahamiyatga ega.

1. So'roq va tasdiq:

Qozoq tilida ohang gapning ma'nosini o'zgartirishga yordam beradi. Misollar:

- Sen barasan ba? (so'roq: "Sen borasanmi?")
- Sen barasan! (tasdiq: "Sen borasan!").

2. Dramatik ohang:

Dostonlarda ohang baland-past ko'rinishda bo'lib, mazmunni kuchaytiradi:

- Batir elni jangga boshladi (intonatsiya baland va ko'tarinki).

3. Shevalar xususiyatlari:

Qozoqiston shimoli va janubiy shevalarida ohangning balandligi va melodiysi sezilarli farq qiladi. Shimolda yumshoq va barqaror, janubda esa baland intonatsiya kuzatiladi.

Baygurova o'zining "Qozoq tilida shevalarning ohangiy xususiyatlari" tadqiqotida ohangning gap mazmuni va xalq ijodidagi o'rnini tahlil qilgan.

Qirg'iz tilida ohang musiqiy xususiyatlarga boy. Bu xalq musiqasi va og'zaki ijod bilan chambarchas bog'liq. Bu sohada Ayzhan Omuralieva va Nurbolot Bektemirov muhim ilmiy ishlarni amalga oshirgan.

1. So'roq va tasdiq:

Ohang orqali gapning mazmuni o'zgaradi:

• Sen baraby? (so‘roq: “Sen borasanmi?”).

• Sen baraasyn! (tasdiq: “Sen borasan!”).

2. Musiqiy ohang:

Qirg‘iz xalq dostonlari va qo‘shiqdarida ohang baland va past melodiylar orqali tinglovchining e‘tiborini jalb qiladi:

• Kambarbatir jangga otlandi! (intonatsiya baland va jo‘shqin).

3. Sheva farqlari:

Tog‘li hududlarda qirg‘iz tili ohangi musiqiylikka moyil bo‘lib, xalq musiqasi ta‘sirida rivojlangan.

Omuralievaning “Qirg‘iz tilida nutq ohangi va musiqiylik” nomli ishi ohangning xalq madaniyati va muloqotdagi ahamiyatini o‘rganishga qaratilgan.

Turkiy tillar o‘rtasida ohang tizimida ko‘p o‘xshashliklar bo‘lsa-da, ularning ishlatilishida farqlar mavjud. Quyidagi misollar buni yaxshiroq tushunishga yordam beradi:

1. So‘roq va tasdiq ohanglari:

• O‘zbek: Sen bormaysanmi? (yumshoq ohang) / Sen borasan.

• Qozoq: Sen barasan ba? (baland ohang) / Sen barasan!

• Qirg‘iz: Sen baraby? (baland ohang) / Sen baraasyn.

2. Shevalar farqlari:

• O‘zbek: yumshoq va barqaror ohang (Samarqand va Buxoro shevalarida).

• Qozoq: janubiy shevalarda baland ohang ko‘proq qo‘llaniladi.

• Qirg‘iz: musiqiylik kuchli, ayniqsa tog‘li hududlarda.

3. Hissiy ifodalar:

O‘zbek va qozoq tillarida hissiyot ifodasi nisbatan yumshoq, qirg‘iz tilida esa baland va dramatik.

O‘zbekiston va boshqa turkiy davlatlarda nutq o‘zanining o‘rganilishi turkiy tillarning boy ilmiy va madaniy merosini chuqurroq anglashga xizmat qiluvchi muhim yo‘nalishdir. Tadqiqotlardan ko‘rinib turibdiki, turkiy davlatlar tajribasi nutq o‘zani sohasida o‘ziga xos yondashuvlar va metodlarni shakllantirishda ulkan imkoniyatlarga ega. O‘zbekiston tajribasi, xususan, til rivojlanishini ta‘minlashga qaratilgan davlat siyosati, ta‘lim tizimida nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv dasturlari, ilmiy-tadqiqot ishlari va amaliyotga yo‘naltirilgan loyihalar orqali bu sohada yetakchi o‘rinlardan birini egallaydi.

Turkiy davlatlar, jumladan Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Ozarbayjon va Turkiyada olib borilayotgan ishlar ham nutq o‘zanini o‘rganish va uni amalda tatbiq qilishda o‘ziga xos yutuqlarni namoyon etmoqda. Jumladan, bu davlatlarda nutq psixologiyasi, kommunikativ kompetensiya va lingvistik uslubiy yondashuvlar asosida ilg‘or tadqiqotlar olib borilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston va boshqa turkiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, nutq o‘zani faqat lingvistik tushuncha sifatida emas, balki insonning ijtimoiy-madaniy taraqqiyoti uchun muhim omil sifatida o‘rganish zarur. Ushbu yo‘nalishda umumiy ilmiy hamkorlik, tajriba almashish va qo‘shma tadqiqotlar bu sohaning rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Shu bilan birga, har bir davlatning o‘ziga xos madaniy va til xususiyatlarini hisobga olgan holda, nutq o‘zani bo‘yicha milliy va mintaqaviy dasturlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonlar turkiy davlatlarning til birligi va madaniy integratsiyasini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Usmonov A. A. “O‘zbek nutq madaniyati”, Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008. (232 bet).
2. Hojibekov S. “Turkiy tillarda intonatsiya tizimi”, Bishkek: Ilim, 2012. (185 bet).

3. Gulyamov M. “Nutq psixologiyasi va uning kommunikativ ahamiyati”, Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2015. (215 bet).
4. Dilisoğlu H. “Türk Dili ve İletişim: İletişimde Ses ve Tonlama”, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2014. (198 bet).
5. Qosimov U. “O‘zbek tili fonetikasi: nutq ohangi tahlili”, Toshkent: O‘qituvchi, 2007. (276 bet).
6. Altay S. “Türk Lehçelerinde Fonetik İncelemeler”, Istanbul: MEB Yayınları, 2010. (309 bet).
7. Chullieva, G. T. Intonema and its Types. Middle European Scientific Bulletin. Volume 10, March 2021. ISSN 2694-9970. Pag. 91-95.
8. Nigmatovna, Y. D., & qizi Chullieva, G. T. (1956). THE ROLE OF NOVERBAL MEANS IN SPEECH MEANING. International Engineering Journal For Research & Development, Vol. 6, Issue 2 published May 16, 2021.–Pag. 1956-1961.
9. Chullieva, G. T. (2023). Intonema and its Types.
10. Bobojonova Dilnoza Oxunjonovna, & Farmonova Nazirabegim Sadriddinovna. (2024). “ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA MAQOLLARNING KONSEPTUAL TAHLIL MUAMMOLARI” . Uz Conferences, 2(4), 41–44. Retrieved from <https://www.uzresearch.uz/index.php/UC/article/view/608>
11. Ikromova, S. (2024). FORMS AND CONTENT OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGY. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(3), 933-939.
12. Akbarovna, I. S. (2024). MASTERING THE BASICS OF PEDAGOGICAL SKILLS. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(3), 882-887.
13. Akbarovna, I. S. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ЧЕРЕЗ ПЛАН СПОРТИВНЫХ ИГР. WORLD OF SCIENCE, 7(5), 521-528.
14. Akbarovna, I. S. (2024). SPORTCHILAR FAOLIYATINI O'RGANISHNING UMUMIY PSIXOLOGIK USULLARI. WORLD OF SCIENCE, 7(5), 536-543.
15. Akbarovna, I. S. (2024). PROCEDURE FOR CREATING PSYCHOLOGICAL TEST PROGRAMS. PEDAGOG, 7(6), 153-159.
16. Икромова, С. (2024). ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ТЕХНОЛОГИИ. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(3), 925-932.
17. Икромова, С. А. (2024). ОСВОЕНИЕ ОСНОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ НАВЫКОВ. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(3), 894-899.
18. Икромова, С. А. (2024). ВАЖНОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(3), 906-911.
19. Икромова, С. А. (2023). O‘SMIRLARDA DESTRUKTIV AXBOROTLARGA NISBATAN MAFKURAVIY IMMUNITET HOSIL BO‘LISHINING O‘ZIGA XOS PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI: Ikromova Sitora Akbarovna Osiyo xalqaro universiteti assistenti. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (10), 333-336.